

УДК 159.923.2

© Волкова О.Г., Цзя Сіфен 2015 р.
<http://orcid.org/0000-0001-6338-5305>
<http://orcid.org/0000-0002-4626-4074>

О.Г. Волкова, Цзя Сіфен
Національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди

СТАВЛЕННЯ ДО СЕБЕ СТАРШОКЛАСНИКІВ ІЗ РІЗНИМ РІВНЕМ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАТУСУ В УЧНІВСЬКОМУ КОЛЕКТИВІ

У статті розглядається взаємозв'язок рівня ставлення до себе старшокласників із їх соціально-психологічним статусом у шкільному колективі. Досліджено систему ставлень старшокласників: ставлення до себе, комунікативні настанови, поведінкові тенденції в міжособистісних стосунках. Визначено особливості ставлення до себе старшокласників із різним рівнем соціометричного статусу в класі.

Підтверджено ефективність запропонованої корекційно-розвивальної програми для учнів, що потребують психологічної допомоги.

Ключові слова: старшокласник, соціально-психологічний статус, ставлення до себе, самооцінка.

О.Г. Волкова, Цзя Сіфен

ОТНОШЕНИЕ К СЕБЕ У СТАРШЕКЛАССНИКОВ РАЗНЫМ УРОВНЕМ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО СТАТУСА В УЧЕНИЧЕСКОМ КОЛЛЕКТИВЕ

В статье рассматривается взаимосвязь уровня самооотношения старшеклассников с их социально-психологическим статусом в школьном коллективе. Исследована система отношений старшеклассников: самооотношение, коммуникативные установки, поведенческие тенденции в межличностных отношениях. Определены особенности самооотношения старшеклассников с разным уровнем социометрического статуса в классе.

Подтверждена эффективность предложенной коррекционно-развивающей программы для учеников, которые нуждаются в психологической помощи.

Ключевые слова: старшеклассник, социально-психологический статус, самооотношение, самооценка.

O.G. Volkova, Jia Sifeng

SENIOR PUPILS' WITH DIFFERENT LEVEL OF SOCIO-PSYCHOLOGICAL SCHOOL GROUP STATUS ATTITUDE TO THEMSELVES

The article describes the connection between senior pupils' attitude to themselves and their socio-psychological status in a school group. The system of senior pupils' attitudes has been studied: attitude to themselves, communicative settings, behaviour

tendencies in interpersonal relationships. We have defined the peculiarities of senior pupils' with different level of socio-psychological status in the class attitude to themselves. We have proved the efficiency of the offered correction-development programme for the pupils who need psychological help.

Key words: senior pupil, socio-psychological status, attitude to oneself, self-esteem.

Актуальність теми. Ускладнення громадського життя, що проявляється в інтенсифікації соціальних процесів, у виникненні нових форм суспільних інститутів вимагає від людини певного ступеня розуміння того, що відбувається навколо. Людина стає особистістю в процесі соціалізації, через спілкування та взаємодію з іншими людьми, опанування людською культурою, цінностями, нормами, еталонами, способами оцінювання і самооцінювання.

Одним із початкових соціальних інститутів, етапів соціалізації виступає школа, яка виконує серед інших важливу задачу – підготовку особистості до подальшого самостійного життя в суспільстві. Показовим у зв'язку з цим виступає старший шкільний вік, коли перебудовується вся система діяльності особистості, що формується. Даний вік є перехідним до дорослості, саме в цьому віці відбувається підготовка до активного життя в суспільстві. При вивченні психологічних особливостей цього періоду особлива увага приділяється ставленню старшокласника до самого себе, його самооцінці як складовим самосвідомості особистості та регуляторам самовизначення – новоутворенням цього періоду.

Однак, слід зазначити, що особливості самосвідомості сучасного юнацтва, вплив на її формування системи відносин старшокласників, що значною мірою зумовлена змінами в освітньо-виховній системі, досліджені недостатньо. Таким чином, вивчення ставлення до себе, самооцінки як основної функції самосвідомості у зв'язку із соціально-психологічним статусом старшокласників є актуальним на сучасному етапі розвитку суспільства й науки.

Міра наукової розробки проблеми. У загальнотеоретичному та методологічному аспектах питання про становлення самосвідомості в контексті загальної проблеми розвитку особистості розкрито в роботах таких вітчизняних психологів, як Б.Г. Ананьєв, Л.І. Божович, Л.С. Виготський, О.М. Леонтєв, С.Л. Рубінштейн та ін. Питання формування самооцінок, їх взаємозв'язок із оцінками оточуючих вивчалися А.І. Липкіною, В.С. Магуном, Г.І. Медніковою, Є.І. Савонько, В.Ф. Сафимим та ін. Досить конкретизовано підхід до вивчення самосвідомості особистості представлено в роботах В.В. Століна. Інтерес до питання взаємозв'язку пізнання та самопізнання загострили дослідження О.О. Бодальова із соці-

льної перцепції. Філософські, загальнотеоретичні та соціально-психологічні питання, аналіз конкретних даних досліджень психології старшокласників представлено в роботах І.С. Кона. Серед зарубіжних інтерес представляють такі автори, як К.Р. Роджерс, Р. Бернс, Д. Куперсміт та ін.

Мета дослідження – визначити особливості ставлення до себе старшокласників із різним рівнем соціально-психологічного статусу в шкільному колективі.

Для досягнення мети було визначено такі завдання:

- здійснити теоретичний аналіз проблеми;
- дослідити систему відносин старшокласників, а саме: ставлення до себе, комунікативні настанови, поведінкові тенденції в міжособистісних стосунках;
- визначити соціально-психологічний статус старшокласників в учнівському колективі;
- виявити взаємозв'язок між соціально-психологічним статусом і особливостями ставлення до себе досліджуваних;
- запропонувати корекційно-розвивальну програму для старшокласників, що потребують психологічної допомоги.

Методи дослідження. Для визначення характеристик системи відносин старшокласників, а саме ставлення до себе, до інших людей та оточуючого світу, було обрано комплекс методик: 1) питальник ставлення до себе В.В. Століна; 2) кольоровий тест відносин О.М. Еткінда; 3) тест Т. Лірі для дослідження комунікативних настанов. Для виявлення соціально-психологічного статусу досліджуваних у класі було застосовано соціометричний метод для трьох видів сумісної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження ставлення до себе старшокласників за тестом В.В. Століна дало можливість виділити три підгрупи досліджуваних. До першої підгрупи були віднесені 42 % досліджуваних старшокласників, позитивне ставлення яких до себе перевищує нормативний діапазон. Середня оцінка інтегрованого ставлення до себе в цій підгрупі складала 21 бал (вища межа нормативного діапазону складає 19 балів). До другої підгрупи також віднесено 42 % досліджуваних старшокласників, показник інтегрованого ставлення до себе яких знаходиться в межах нормативного діапазону. Середній показник інтегрованого ставлення до себе в цій підгрупі склав 15 балів.

У решти досліджуваних (16 % загальної кількості старшокласників) переважає негативне ставлення до себе. Таких учнів віднесено до третьої підгрупи з середньогруповим показником інтегрованого ставлення до себе – 10 балів.

Середньогрупові показники ставлення до себе всієї досліджуваної групи загалом укладаються в нормативний діапазон, визначений автором тесту, особливо це стосується показника самоінтересу. Це є ознакою віку та свідчить про готовність старшокласників до самоаналізу, здатності до саморефлексії. Найвищим серед середньогрупових показників виявився показник шкали очікування позитивного ставлення від інших, найнижчим – показник аутосимпатії. Це може означати, що навіть за умов досить позитивного ставлення до себе старшокласники залежать від схвалення та підтримки з боку оточуючих і при цьому характеризуються нестабільністю позитивного уявлення про себе, свої якості.

Аналіз структури ставлення до себе старшокласників за кожною з визначених підгруп дав можливість зробити такі висновки. Для учнів, що увійшли до першої підгрупи, усі показники структури ставлення до себе, крім «самозвинувачення», значно вищі за середньогрупові. Це може свідчити про некритичність у ставленні таких учнів до себе, невміння бачити власні недоліки, відсутність почуття провини. У другій підгрупі виявлено більшу диференційованість показників ставлення до себе. Характерним для учнів цієї підгрупи є більша зрілість і самокритичність. У старшокласників третьої підгрупи два показники узагальненого ставлення до себе нижчі від нормативного рівня – за шкалами самоповаги та аутосимпатії, що свідчить про невпевненість, невіру в свої сили, тенденцію бачити в собі переважно недоліки, підвищену готовність до самозвинувачення, несхвалення себе в цілому.

Для уточнення особливостей ставлення до себе та самооцінки учнів старших класів було використано кольоровий тест відношень О.М. Еткінда. Аналіз кольорових виборів за підгрупами виявив значні відмінності. Так, старшокласники першої підгрупи (з підвищеними показниками ставлення до себе) частіше асоціюють себе з зеленим кольором, що символізує черствість, самостійність, егоїзм. Учні другої підгрупи (з середньо-нормативними показниками ставлення до себе) у своїй більшості асоціюють себе з червоним кольором, що символізує дружелюбність, енергійність, впевненість у собі, товариськість. У досліджуваних третьої підгрупи (із заниженим рівнем ставлення до себе) уявлення про себе частіше пов'язане з допоміжними кольорами, що свідчить про наявність негативних особистісних рис. Значні розходження між валентністю та нормативністю в третій підгрупі підтверджує амбівалентність, конфліктне ставлення цих старшокласників до себе.

Уміння спілкуватися частіше асоціюється:

– учнями першої підгрупи з жовтим кольором (характерними є балакучість та безвідповідальність);

– учнями другої підгрупи – з червоним кольором, як і їх уявлення про себе (ототожнення уявлень про себе та власного вміння спілкуватися);
– для учнів третьої підгрупи характерним є рівномірний розподіл виборів коричневого (символізує залежність, поступливість), сірого (нерішучість, пасивність, невпевненість).

Найбільше, порівняно з іншими, відрізняються кольорові асоціації в підгрупах стосовно поняття «Мій клас». Для учнів першої підгрупи це поняття частіше асоціюється із сірим кольором, що означає невпевненість та пасивність. В учнів другої підгрупи переважають асоціації з фіолетовим кольором, що символізує нещирість, несправедливість та егоїзм. Дещо ізольовану позицію займають також учні третьої підгрупи – у їхніх асоціаціях переважає зелений колір. Загалом отримані результати дали можливість констатувати наявність конфліктних стосунків у класі, ізоляцію від інших учнів першої підгрупи, нещирість стосунків, але в той самий час їх залежність від однокласників. Переважно дружнє та відкрите ставлення до себе однокласників виявлено лише в учнів другої підгрупи (асоціації з червоним та жовтим кольорами).

Для уточнення поведінкових тенденцій, пов'язаних зі ставленням старшокласників до себе, було використано методику Т. Лірі.

Дослідження поведінкових тенденцій у міжособистісних стосунках досліджуваної групи показало, що в їх стосунках переважають такі психологічні тенденції, як тенденції до лідерства, вимогливості, добросердя та чутливості. Поєднання таких суперечливих тенденцій можна пояснити особливостями юнацького віку. Отримані результати підтверджують дані про конфліктність стосунків у класі: переважає тенденція домінування (середньогруповий показник фактору домінування 2 бали) при тому, що фактор дружелюбності – 0 балів. Аналіз домінування поведінкових тенденцій у залежності від рівня ставлення старшокласників до себе виявив, що в першій виділеній нами раніше групі переважає така поведінкова тенденція, як владність. Узагальнений показник домінування в цій підгрупі дорівнює 7 балам, а показник дружелюбності – 0 балів.

У старшокласників із середньонормативними показниками ставлення до себе (друга підгрупа) за всіма тенденціями, крім тенденції до лідерства, вищі показники, порівняно з першою підгрупою. Характерним для цієї підгрупи є більш критичне ставлення до себе, до їх уявлення про себе входять у більшій мірі різні якості, і не лише позитивні. Найбільшою виразністю в цих учнів досягає така поведінкова тенденція, як чутливість.

Уявлення про себе старшокласників третьої групи включає значно більшу кількість негативних рис, але поряд із цим на перше місце серед власних якостей учні цієї підгрупи ставлять добросердя, що досягає ступеня несамостійності. Як негативні якості вони оцінюють такі властивос-

ті, як довірливість, що досягає рівня залежності від оточуючих (9 балів), скептицизм та підозрілість (8 балів). Високо оцінюють старшокласники з низьким рівнем ставлення до себе такі власні якості, як чутливість та делікатність.

У своєму дослідженні ми ставили перед собою завдання з'ясувати особливості ставлення до себе старшокласників із різним соціометричним статусом в учнівському колективі. Порівняння визначених вище параметрів ставлення до себе старшокласників – ставлення до себе та ставлення оточуючих, самооцінки та оцінки з боку однолітків, поведінкові тенденції дозволяють оцінювати ступінь адекватності самооцінки, рівень її сформованості. Постає питання визначення оптимального функціонування самосвідомості старшокласника як регулятора міжособистісних стосунків.

Для характеристики неформальної структури міжособистісних стосунків у класі було використано соціометричний метод. Вибір здійснювався для трьох видів сумісної діяльності. Кількість отриманих при кожній із трьох процедур виборів одного й того ж самого учня виступала показником його статусу в класному колективі.

Найбільшу кількість виборів отримали старшокласники з середньонормативними показниками ставлення до себе. Серед учнів цієї підгрупи (II) аутсайдерів немає, 5 учнів мають статус лідера. Це свідчить про те, що адекватний середньонормативний рівень самооцінки, помірна вираженість самоповаги та самосприйняття, висока впевненість у собі та критичне ставлення до себе як структурні характеристики ставлення до себе, ідентифікація з однокласниками, висока чутливість, делікатність та доброзичливість у поєднанні з лідерськими тенденціями зумовлюють високий соціально-психологічний статус старшокласників у шкільній групі.

Висока самооцінка, невміння бачити власні недоліки, переважання тенденції прагнення до влади, що характерне для першої підгрупи старшокласників із високим рівнем ставлення до себе, в основному відповідають середньому рівню соціометричного статусу учнів цієї підгрупи. Низька самооцінка, несприйняття власних якостей, невпевненість, недовірливість та несамостійність, що притаманні учням із низьким рівнем ставлення до себе (III підгрупа) утруднюють формування стабільних позитивних стосунків з оточуючими. Учні третьої підгрупи у своїй більшості мають низький соціометричний статус. Серед цих учнів лише один має статус того, кому надають перевагу.

Отримані результати дали підставу для розробки корекційно-розвивальної програми для учнів із низьким рівнем ставлення до себе та соціально-психологічного статусу. Програма складалася з восьми занять, спрямованих на самопізнання, актуалізацію уявлень про себе, усвідомлення свого життєвого досвіду, відтворення адекватної самооцінки,

укріплення впевненості в собі, розвиток комунікативних здібностей, навичок упевненої поведінки, проектування нових форм поведінки, встановлення особистої «зони комфорту» при спілкуванні з групою, визначення своїх кращих якостей, засвоєння навичок конструктивної взаємодії, розуміння іншої людини.

Після завершення занять проводилося повторне дослідження ставлення до себе та поведінкових тенденцій у міжособистісних стосунках старшокласників, результати якого дали можливість говорити про ефективність запропонованої корекційно-розвивальної програми. Так, загальний показник за шкалою інтегрованого ставлення до себе виріс з 10 до 19,3 балів. Відбулося суттєве підвищення показників самоприйняття (з 2,8 до 5,2 балів), дещо знизилася показники схильності до самозвинувачення (з 5,8 до 4,3 балів). Помічені підвищення впевненості в собі, довіри до себе та стабілізація позитивного уявлення про себе. Насамперед це відбулося за рахунок підвищення здатності до саморефлексії, самоаналізу, підвищення інтересу до себе, власних почуттів і власної поведінки. Спостерігається також і незначне підвищення показників упевненості у собі (з 6 до 7,9 балів) та вимогливості до інших (з 7,5 до 8,3 балів), знизилася тенденція до виявлення недовірливості та залежності. Статистична значущість відмінностей результатів дослідження до й після впровадження корекційно-розвивальної програми за Т-критерієм Стьюдента підтверджена на рівні $p=0,05$.

Висновки. Встановлено взаємозв'язок між рівнем становлення старшокласників до себе й соціально-психологічним статусом у шкільному колективі. Статус старшокласника в групі, його ставлення до однолітків, до себе детермінуються, з одного боку, індивідуально-особистісними властивостями, з іншого,—особливостями шкільного колективу, його діяльністю. Спеціально організована корекційно-розвивальна робота, спрямована на підвищення рівня позитивного ставлення до себе, формування адекватної самооцінки, розвиток комунікативних здібностей, сприяє підвищенню соціально-психологічного статусу старшокласника в шкільному колективі.

Література

1. Андреева Г.М. Социальная психология / Г.М. Андреева. — М.: Аспект Пресс, 2006. — 384 с.
2. Бернс Р. Развитие «Я-концепции» и воспитание / Бернс Р.; пер. с англ. — М.: Прогресс, 1986. — 434 с.
3. Кон И.С. Психология ранней юности / И.С. Кон. — М.: Просвещение, 1989. — 216 с.

4. Меднікова Г.І. Характеристика самоактуалізації студентів з різними варіантами структури ставлення до себе / Г.І. Меднікова // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. — Психологія. — Випуск 44. — Частина 2. — Х.: ХНПУ, 2012. — С. 127-134.

5. Реан А.А. Социальная педагогическая психология / А.А. Реан, Я.Л. Коломенский. — СПб.: Питер, 1999. — С. 175-320.